

УДК 159.92

Н. М. Дубравська., І. В. Фриз

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК РИСА ОСОБИСТОСТІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО НА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ФАХІВЦЯ

У статті на теоретичному і емпіричному рівнях вивчені особливості становлення відповідальності у майбутніх педагогів як чинника їх конкурентоспроможності в професійній діяльності.

Ключові слова: конкурентоспроможність, відповідальність, локус контролю

Постановка проблеми. Прагнучи досягнути феномен конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг сучасна психологічна наука зосереджується, передусім, на проблемі відповідальності. Соціокультурні трансформації, пов'язані з динамікою економіко-політичної, освітньої та соціальної сфер сучасного суспільства, спричинюють зміни уявлень особистості про себе та світ. Водночас в умовах соціальних змін, підвищення вимог до сучасного спеціаліста, саме відповідальність як якість особистості виступає важливою передумовою конкурентоспроможності вже на етапі професійного становлення. Все це спричинює підвищену зацікавленість науковців у висвітленні процесу професійного самовизначення, а відтак, акцентує увагу на питаннях сутності, особливостей проявів формування професійної ідентичності конкурентоспроможного на ринку освітніх послуг спеціаліста

саме в розрізі сформованості у нього почуття відповідальності вже у студентські роки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток відповідальності особистості є однією з найбільш складних проблем в сучасній психології. Дослідженням цієї проблеми, вивченням факторів розвитку відповідальності, а також її місця в структурі особистості займалися вітчизняні та зарубіжні вчені (Абульханова-Славська К.О. [1], Бех І.Д. [2], Крупнов А.І. [5], Муздибаєв К. [6], Прядеин В.П. [7], Сахарова В.Г. [9] та ін.). Разом із тим, проблема становлення відповідальної особистості залишається недостатньо розробленою, її складність визнається більшістю дослідників, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Метою даного наукового пошуку є вивчення особливостей становлення відповідальності майбут-

ніх педагогів як чинника їх конкурентоспроможності у власній професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема відповідальності особистості складна та багатоаспектна. У роботах вітчизняних вчених відповідальність особистості розглядається як форма свідомості та саморегуляції (Васильєва Є.Л.), системна властивість особистості (Крупнов А.І., Муздибаєв К.) та ін.

Суб'єктний зміст поняття «відповідальність» у літературі зводиться до «готовності відповісти, відізнатися», що передбачає усвідомлення такої готовності та авторства подій власного життя (на рівні ідей, почуттів, вчинків тощо). Відповідальність, як ресурс особистості, розглядає в своїх працях Дементій Л.І. [3], який зазначає, що з такої позиції відповідальність дозволяє більш усвідомлено підходити до ситуацій та самостійно їх вирішувати особистісно-оптимальним способом, опосередковує вплив зовнішнього несприятливих факторів, сприяючи тим самим більш успішній адаптації до середовища, вирішення складних, неприємних і навіть критичних життєвих ситуацій.

Розглядаючи відповідальність як властивість особистості, Муздибаєв К. [6, с. 25] виділяє такі її ознаки: точність, пунктуальність, відданість особистості у виконанні обов'язків та її готовність відповісти за наслідки своїх дій. Водночас учений зазначає, що названі ознаки не можуть реалізуватися успішно без наявності емоційних рис та вольових якостей.

Різні аспекти відповідальності об'єднує те, що вони представляють собою форми контролю за діяльністю суб'єкта на різних етапах та характеризують її або з позиції суспільства, або з позиції особистості. Мета контролю – встановлення меж відповідальності суб'єкта діяльності. Міра ж відповідальності обумовлюється різноманітними факторами, об'єктивними та суб'єктивними умовами, що присутні в тому чи іншому виді діяльності [6, с. 19].

Досить розповсюдженим є розгляд відповідальності з позиції теорії локусу контролю. За тим, де локалізується контроль особистості, можна говорити про її готовність до відповідальності. У локусі контролю вчені бачать одну з важливих інтегральних характеристик свідомості, яка поєднує почуття відповідальності, готовності до активності та переживання «Я». У своїх дослідженнях А.Реан [8] вказує на наявність кореляції внутрішнього локусу контролю особистості (інтернальності) з фактором соціальної зрілості та просоціальною поведінкою, а зовнішнього локусу (екстернальності) – з недостатньою соціальною зрілістю та асоціативною поведінкою. Вчений зазначає, що існує ряд причин, які формують зовнішній контроль та сприяють розвитку девіантної поведінки. Одна з таких причин – потреба людини в повазі та визнанні. У прагненні зберегти самоповагу та стабільність при делінквентній поведінці екстернальність може грати роль захисного механізму, який знімає з особистості відповідальність за невдачі, дозволяє їй ада-

птуватися до негативних оцінок і зберегти, в певній мірі, самоповагу.

Високий рівень інтернальності був виявлений у осіб, які займають високі посади, визнають себе успішними і свій успіх приписують власній працьовитості, відповідальності, професіоналізму. Але людина, яка постійно бере на себе відповідальність не лише за досягнення, але й за невдачі, піддається серйозному ризику виникнення комплексу провини, росту дискомфорту та інших дезадаптивних факторів. «Всеоб'ємний контроль» є причиною багатьох конфліктів, оскільки такі особистості не довіряють іншим приймати самостійні рішення, недооцінюють їх можливості. Прагнучи бути відповідальними за всіх, суперінтернальні особистості перестають бути відповідальними за себе і можуть втрачати власну відповідальність [8].

Водночас, у багаточисельних дослідженнях доводиться, що характеристики внутрішнього локусу контролю, інтернальності, досить близькі до характеристик відповідальної поведінки.

На необхідність розвитку відповідальності вказує Закірова М. [4], яка виділяє такі стадії її становлення:

- передбачення наслідків своєї поведінки для інших, для суспільства та для себе, що актуалізує відповідальність як якість особистості;
- самоконтроль та саморозуміння, що забезпечують виконання обов'язків без нагадування зі сторони;
- самозвіт та самооцінка, яка проявляється в докорах сумління або в задоволенні при підведенні підсумків;
- прояв як ініціативності, так і самостійності під час прийняття рішень і виконання обов'язків.

У дослідженні, спрямованому на вивчення особливостей прояву відповідальності у майбутніх педагогів, яка визначатиме їх конкурентоспроможність у майбутньому, брали участь 96 студентів Житомирського державного університету імені Івана Франка. Нами використовувався опитувальник багатомірно-функціонального аналізу відповідальності Прядейна В.П. [7].

Аналіз отриманих даних показав, що серед досліджених студентів лише 15% мають за переважною більшістю показників високий прояв відповідальності. У 10% досліджуваних більшість показників на низькому рівні, що дозволяє їх характеризувати як безвідповідальних. Слід зазначити, що у досить великої кількості респондентів (38%) прояв відповідальності за різними показниками варіює від низьких до високих, що свідчить про їх особистісну нестійкість даної якості. У 37% студентів прояв відповідальності на середньому рівні, що дозволяє характеризувати їх, як нейтральних із позиції відповідальності, та очікувати ситуативний прояв цієї якості.

Розгляд компонентів відповідальності показав, що найвищий прояв у досліджуваних має компонент когнітивної усвідомленості (24,79), тобто молодь досить добре розуміє значення відповідальності, соціоцентричної мотивації (23,6), водночас, динамічний

компонент (22,5) має значно менші показники, що вказує на певну нерішучість студентів та часту відмову від реалізації важких та відповідальних завдань. Високі значення регуляторної екстернальності (23,44) вказують на певну пасивність студентів при виконанні відповідальних справ та залежності її прояву від інших людей та зовнішніх обставин.

Найменші середні значення мають показники інструментально-стильового прагнення (18,97) та операційних перешкод (18,46), предметної продуктивності (19,10), що вказує на відсутність особистої енергії, рішучості, небажання зайняти позицію лідера при виконанні відповідальних справ, та залежність прояву відповідальності від важкості поставленого завдання.

Розгляд прояву компонентів відповідальності залежно від терміну навчання в вузі виявив певні їх відмінності. Так, у студентів перших курсів прояв більшості досліджуваних компонентів відповідальності вищий, ніж на інших курсах. Вищий прояв таких компонентів як когнітивна усвідомленість, продуктивність предметна, емоційність стенична, труднощі операційні, прагнення інструментально-стильові свідчить про те, що студенти перших курсів, розуміють важливість прояву відповідальності та отримують позитивні емоції в ситуаціях, де є можливість виконання відповідальних справ. Водночас, першокурсники досить енергійно та рішуче налаштовані на використання цих можливостей (див. рис. 1).

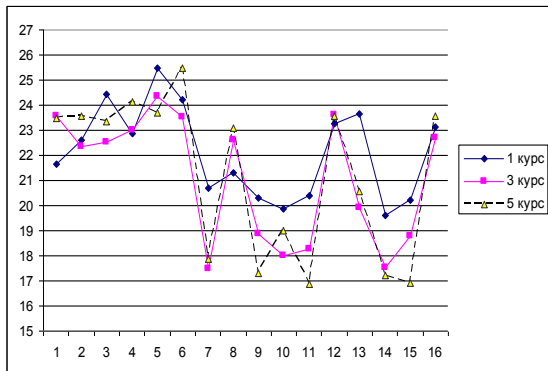

Рис. 1. Прояв компонентів відповідальності студентів залежно від терміну навчання в ВНЗ

Примітка. Показники: 1 – динамічна ергічність; 2 – динамічна аергічність, 3 – мотивація соціоцентрична; 4 – мотивація егоцентрична; 5 – когнітивна усвідомленість; 6 – когнітивна обізнаність; 7 – продуктивність предметна; 8 – продуктивність суб'єктна; 9 – емоційність стенична; 10 – емоційність астенічна; 11 – регуляторна інтернальність; 12 – регуляторна екстернальність; 13 – труднощі особистісні; 14 – труднощі операційні; 15 – прагнення інструментально-стильові; 16 – прагнення змістовно-сміслові.

Як видно з рис. 1, прояв відповідальності студентів зазнає неоднозначних змін. Так, прослідковується підвищення прояву таких компонентів як мотивація егоцентрична та продуктивність суб'єктивна, що вказує на те, що старшокурсники проявляють відповідальність переважно в тих ситуаціях, які мають лише

особистісне значення та пов'язані з власним благополуччям та самореалізацією.

Розгляд відповідальності в площині статевоспецифічних особливостей показав, що дівчата та юнаки відрізняються за проявом деяких компонентів відповідальності (див. рис. 2).

При порівняльному аналізі статевоспецифічних особливостей компонентів відповідальності (на рівні середніх значень) було виявлено тенденцію до вищого прояву різних компонентів у дівчат. Зокрема, вони мають вищий прояв динамічного компоненту, продуктивного предметного, та при реалізації відповідальних завдань частіше зіштовхуються з труднощами, що носять особистий характер: невпевненість, тривожність.

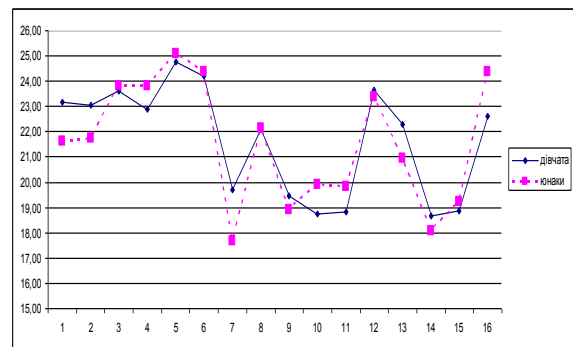

Рис. 2. Статевоспецифічні прояви компонентів відповідальності студентів

На відміну від дівчат, у юнаків вищий прояв мотиваційного компоненту, зокрема, при виконанні відповідальних завдань їх більше мотивує егоцентрична спрямованість. Також слід відмітити значно вищий прояв змістовно-сміслових прагнень, які характеризуються обов'язковістю та добросовісністю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи результати виконаного дослідження, зробимо ряд висновків.

1. Основні тенденції дослідження відповідальності як якості особистості конкурентоспроможного на ринку освітніх послуг фахівця пов'язані з «готовністю відповідати», з інтернальним типом локусу контролю. Вітчизняні вчені виділяють такі компоненти відповідальності, як: комунікативний, вольовий, емоційний та інтелектуальний.

2. Досліджено, що лише 15% студентів мають високий прояв відповідальності, 37% осіб - середній, у 38% студентів відповідальність нестійка та ситуативна, 10% молоді мають низький прояв переважної більшості компонентів відповідальності.

3. Студенти-першокурсники мають вищий прояв компонентів відповідальності: когнітивна усвідомленість, предметна продуктивність, стенична емоційність, операційні труднощі та інструментально-стильові прагнення. У старшокурсників вищий прояв егоцентричної мотивації та суб'єктивної продуктивності.

Перспектива подальших досліджень вбачається у розробці програми соціально-психологічного тренінгу, яка дозволить удосконалити ті структурні компоненти та механізми розвитку відповідальності майбутніх педагогів, які об'єктивно піддаються формуванню

за відносно короткої проміжок часу, є професійно-значущими для освітян, а тому забезпечують їх конкурентоспроможність у професійній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Типология активности личности / К.А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1985. – Т.6. – № 5. – С. 3-18.
2. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д. Бех. – К.: Україна-Віта, 1995. – 202 с.
3. Дементий Л.И. Ответственность как ресурс личности: Монография / Л.И.Дементий. – М.: Информ-Знание, 2005. – 188 с.
4. Закирова М.А. Значение самопознания подростка / М.А. Закирова // Научные исследования: анализ, прогноз: Монография / под ред. О.И. Кирикова. Воронеж: Издательство Воронежского педагогического университета, 2003. – С. 107-118.
5. Крупнов А.Н. Психологические проблемы целостного анализа личности и ее базовых свойств / А.Н. Крупнов // Психолого-педагогические проблемы

- формирования личности в учебной деятельности. – М.: УДН, 1988. – С. 28-39.
6. Муздыбаев К. Психология ответственности / К.Муздыбаев. – Л., 1983. – 240 с.
7. Прядеин В.П. Опросник многомерно-функционального анализа ответственности / В.П. Прядеин // Журнал практического психолога. – 1997. – № 5. – С. 30-36
8. Реан А.А. Проблемы и перспективы развития концепции локуса контроля личности / А.А. Реан // Психологический журнал. – 1998. – Т.19. – № 4. – С. 3-11.
9. Сахарова В.Г. Психология ответственности и возможности ее исследования / В.Г. Сахарова // Вестник гуманитарного института. – № 2. – Владивосток, 2001. – С. 191-199.

REFERENCES

1. Abulhanova-Slavskaja, K.A. (1985). Tipologija aktivnosti lichnosti [Typology of activity of the person]. *Psikhologicheskii zhurnal - Psychological Journal*, 5, (pp. 3-18). [in Russian].
2. Beh, I.D. (1995). *Vid voli do osobystosti [From will to personality]*. Kyiv: Ukraine-Vita [in Ukrainian].
3. Dementy, L.I. (2005). *Otvetsvennost kak resurs lichnosti: Monografiia [Responsibility as a person's resource: Monograph]*. Moscow: Inform-Znanie [in Russian].
4. Zakirova, M.A. (2003). Znachenie samopoznaniia podrostka [Value of selfknowledge of teen]. *Nauchnye issledovaniia: analiz, prognoz: Monografiia - Research studies, analysis, forecasts: Monograph*. (pp. 258-264). Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskogo pedagogicheskogo universiteta [in Russian].
5. Krupnov, A.N. (1988). Psikhologicheskie problemy tselostnogo analiza lichnosti i yeie bazovyh svoistv [Psychological problems in a holistic analysis of personality and its basic properties]. *Psikhologo-pedagogicheskie problemy formirovaniia lichnosti v uchebnoi deiatelnosti - Psychological-pedagogical problems of identity for-*

- mation in educational activity*. Moscow: UDN [in Russian].
6. Muzdybaev, K. (1983). *Psikhologija otvetstvennosti [Psychology of responsibility]*. Leningrad [in Russian].
7. Priadein, V.P. (1997). Opromnik mnogomerno-funktsionalnogo analiza otvetstvennosti [Multidimensional questionnaire and functional analysis of responsibility]. *Zhurnal prakticheskogo psikhologa -Journal of the practical psychologist*, 5, (pp. 30-36). [in Russian].
8. Rean, A.A. (1998). Problemy i perspektivy razvitiia kontseptsii lokusa kontroliia lichnosti [Problems and prospects of development of the concept of personality locus of control]. *Psikhologicheskii zhurnal - Psychological Journal*. (Vols.19), № 4. (pp. 3-11). [in Russian].
9. Sakharov, V.G. (2001). Psikhologija otvetstvennosti i vozmozhnosti yeie issledovaniia [Psychology of responsibility and the possibility of its research]. *Vestnik gumanitarnogo instituta - Herald Humanities Institute*. DVGMA. № 2. (pp. 191-199). [in Russian].

Н. М. Дубравська, І. В. Фриз

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК ЧЕРТА ЛИЧНОСТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО НА РЫНКЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ СПЕЦИАЛИСТА

В статье на теоретическом и эмпирическом уровнях изучены особенности становления ответственности у будущих педагогов как фактора их конкурентоспособности в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: конкурентоспособность, ответственность, локус контроля.

N. M. Dubravskaja, I. V. Friz

RESPONSIBILITY AS A PERSONALITY TRAIT OF COMPETITIVE SPECIALIST IN THE MARKET OF EDUCATIONAL SERVICES

The article on the theoretical and empirical levels studied peculiarities of formation responsibility for future teach-

ers as a factor in their marketability in professional activities. Consideration of liability components showed that the highest expression in the studied component is cognitive awareness, that young people well enough understand the value of responsibility, sociologically motivated, while dynamic component is much smaller values that points to certain hesitancy of students and frequent refusal of implementation of difficult and demanding applications. High values of regulatory externalities point to a passivity of students while performing responsibility cases and its manifestations depending on other people and external circumstances. Comparative analysis of gender-specific characteristics of liability components found the tendency to a higher manifestation of the different components in girls. In particular, they have the highest manifestation of the dynamic component of productive subject, and in the implementation of demanding applications often faced with challenges that are personal in nature: uncertainty, anxiety. Main trends of research responsibilities as personality traits on the competitive education market specialist associated with the "readiness to respond" with internal type of locus control. Domestic scholars have identified the following components liability as communicative, strong-willed, emotional and intellectual. Studied that only 15% of students have a high expression of responsibility, 37% of persons - average, 38% of the students responsibility unstable and situational, 10% of youth celebrates with low expression of the majority of components liability. First-year students with the highest expression of responsibility components: cognitive awareness, performance, subject, sthenic emotionality, operating difficulties, instrumental and stylistic aspirations. In the undergraduate found the highest expression of self-centered motivation and subjective performance.

Keywords: marketability, responsibility, locus control.

Подано до редакції 15.04.2014